

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De kracht van beschaafd protest: Een 19de eeus perspectief

Janse, M.J.; Lange Sarah L. de, Zuure Jasper

Citation

Janse, M. J. (2018). De kracht van beschaafd protest: Een 19de eeus perspectief. In Z. J. Lange Sarah L. de (Ed.), *#WOEST: De kracht van verontwaardiging* (pp. 104-119). Amsterdam: Amsterdam University Press. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/60931>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/60931>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

5. De kracht van beschaafd protest: Een 19de-eeuws perspectief

Maartje Janse

Lang was het idee dominant dat de geschiedenis van Nederland verteld kon worden als een verhaal van harmonie, compromis, ruggespraak en polderen. Daar zit een kern van waarheid in – de gewestelijke politieke structuur, de internationale handel en de dreiging van het water vormden het tot een pragmatisch ‘vergaderland’, dat compromis vaak verkoos boven conflict. In de 19de eeuw ontwikkelde zich een burgerlijke cultuur, en gematigde ‘burgerlijkheid’ is vaak gepresenteerd als de essentie van de Nederlandse volksaard. Na het revolutietijdperk van de late 18de eeuw, zo was het beeld, bemoeide de burger zich nauwelijks meer met politiek, tot hij een eeuw later werd ingelijfd door de zuilen en ging participeren in de door partijen georganiseerde massapolitiek (Frijhoff & Spies, 1999; Kloek & Mijnhardt, 2001; Van Vree, 2008; cf. Bos, Ebben & Te Velde, 2007).

De politieke polarisatie van de jaren negentig en de eerste decennia van de 21ste eeuw, waarin de boze burger luidkeels van zijn bestaan blijk gaf, leidde ertoe dat dit beeld nog eens kritisch onder de loep is genomen. Historici hebben de afgelopen jaren in verschillende publicaties aangetoond dat het beeld van een harmonieuze natie bijgesteld moet worden. Er was meer onbehagen in de polder dan gedacht (Van Dam, Mellink & Turpijn, 2014), naast het poldermodel bestond er ook een barricadenmodel (Bos, 2007). Ook voordat de eerste partijen werden opgericht, waren burgers in de 19de eeuw kritisch en politiek actief (Van Zanten, 2004; Janse, 2007). Waar lang de nadruk lag op het idee dat de verzuiling bewees dat Nederlanders harmonieus waren, liet historicus Piet de Rooy in *Republiek van Rivaliteiten* (2002) zien dat de spanningen vaak hoog opliepen en dat het een wonder is dat gewelddadige confrontatie uitbleef.

Kortom: de burgers waren vroeger ook heus kritisch, ontevreden en boos. Interessant is echter dat de manieren waarop burgers hun onvrede en woede uiten en waarop conflicten zich ontwikkelen, net als de reactie van de overheid hierop, sterk tijdgebonden zijn (Van Dam, Mellink & Turpijn, 2014). Op basis van mijn onderzoek naar veranderende protestvormen in de 19de eeuw wil ik in deze bijdrage iets meer zeggen over manieren waarop burgers onvrede uiten in het verleden, en hun drijfveren daarvoor. Daarbij staat de vraag centraal waarom Nederlandse burgers in de 19de eeuw vaak leken te kiezen voor gedisciplineerd en beschaafd gedrag als zij hun onvrede wilden laten blijken. Door te onderzoeken waarom veel burgers in de 19de eeuw openlijk emotionele, oproerige, gewelddadige, escalerende woorden en daden onaantrekkelijk vonden wordt duidelijk welke factoren de keus voor een protestvorm bepaalden.¹

Dit essay schetst in grote lijnen hoe protest en publiek debat zich ontwikkelden in 19de-eeuws Nederland. Om het toenmalige denken over protest en debat te kunnen begrijpen is achtergrondinformatie over drie zaken van belang: het ontstaan van een nieuwe protestrepertoire, de angst voor revolutie en het ideaal van zelfbeheersing. Een opvallende conclusie is dat 19de-eeuwse participanten in het publieke debat of publieke protesten dachten dat zij effectiever waren als zij publiekelijk werden erkend als beschaafd en ontwikkeld. Dit laat zien dat protestrepertoires kunnen veranderen als oude vormen niet meer effectief zijn. Politici spelen in dit proces een belangrijke rol, omdat zij mede bepalen welk protest effectief is.²

1. Oude en nieuwe protestvormen

---

¹ Dit is geen vergelijking tussen twee gelijke groepen in verschillende tijden. Alleen al de vraag wie de boze burgers van nu zijn, is lastig te beantwoorden, omdat het geen eenvormige groep is. Je kunt dus niet simpelweg een groep uit het verleden aanwijzen als 'controlegroep' en hun gedrag bestuderen.

² Dit artikel is vooral vanuit het perspectief van de burger geschreven. Meer over de dynamiek tussen burgers en overheid wat betreft 'claims for recognition' in Bermeo, 2000; McAdam, 1982.

Tot het eind van de 18de eeuw was het gangbaar en geaccepteerd dat politieke onvrede op directe, fysieke en gewelddadige manier werd geuit. Maakte een gezagsdrager (burgemeester, belastinginnehmer) het te bont, dan werd geput uit een protestrepertoire waarin vooral hun woningen en bezittingen het moesten ontgelden. Het ging hier om een bewuste schending van de openbare orde en een bewuste inzet van geweld, maar tegelijkertijd werden de oproeren gekenmerkt door zelfbeheersing en een duidelijke gedragscode. Geweld ten opzichte van personen was *not done* – met als bekendste uitzondering de moord op de gebroeders De Witt in 1672. Wel werden gezagsdragers regelmatig in het oog springende statussymbolen als kleren, hoed en pruik van het lijf gerukt: het ging om de openbare vernedering van het slachtoffer. Vaker nog kreeg het protest de vorm van gevelschending en plundering van de woning van bestuurders. Het ingooien van de ruiten, het afrukken van de gordijnen en soms ook het de nek omdraaien van de papegaai in zijn kooi werden gevolgd door het stukslaan of in het water gooien van het huisraad. Ook hier was er discipline: waar geplunderd werd, werd niet gestolen. De wijnkelder mocht worden stukgeslagen of leeggedronken, maar geen fles verliet intact het huis (Dekker, 1982: 86-87).

Dergelijke oproeren werden beschouwd als een heilzaam herstel van de politieke orde. Ze waren verwant aan *charivari*: geritualiseerde volksgerechten om de sociale orde te herstellen, bijvoorbeeld in geval van overspel. De deelnemers aan de oproeren waren er volgens historicus Rudolf Dekker van overtuigd “dat ze rechtvaardig handelen en dat God aan hun zijde staat” (Ibid.: 88). Na 1750 groeide het verzet tegen dergelijke oproeren en wonnen alternatieve protestvormen terrein. Historisch Socioloog Charles Tilly heeft dit ooit beschreven als een ontwikkeling waarin rond 1800 het oude repertoire deels vervangen werd door een nieuwer repertoire, dat veel minder direct was en niet gestoeld was op geweld en verstoring van openbare orde. In plaats daarvan kozen mensen voor het organiseren van en participeren in petitieën, pressiegroepen, en protestdemonstraties. Het nieuwe repertoire was geschikt om bovenlokale autoriteiten aan te spreken – de ontwikkeling van een staatsapparaat en de groeiende invloed van het parlement in het politieke leven zijn belangrijke factoren in de opkomst van het nieuwe repertoire (Tilly, 1995).

Deze protestvormen waren op zichzelf niet nieuw, maar de manier en schaal waarop ze werden georganiseerd, was dat wel. Vanaf het begin van de 19de eeuw deden boze burgers meer hun best hun protest indrukwekkend te maken door wat Tilly “WUNC-display” noemt: het op allerlei manieren benadrukken van hun waardigheid, eenheid, getal en betrokkenheid (‘Worthiness, Unity, Numbers, Commitment’) (Tilly, 2005). Dit was een precaire balans. Grootschaligheid betekende weliswaar dat ook minder respectabele politieke actoren als vrouwen en mensen met een lagere sociaaleconomische achtergrond konden participeren, maar zij konden tegelijkertijd de waardigheid en eenheid in gevaar brengen. Een teveel aan betrokkenheid en inzet van de participanten deed denken aan revolutionaire oproerigheid. Juist de vrees voor revolutie maakte het zo belangrijk waardigheid te benadrukken.

Het denken over protest werd in de 19de eeuw sterk bepaald door de herinnering aan revolutie. De angst voor een herhaling van het revolutietijdperk van de late 18de eeuw leefde vrij algemeen. Sommigen waardeerden weliswaar positieve voortbrengselen van de Franse, Amerikaanse en Nederlandse revoluties, maar de terreur, het bloedvergieten, de oorlogen en de economische schade die het had opgeleverd, overheersten in de herinnering. Ons land verloor na de Patriottentijd (1780-1787) en de Bataafse Republiek (1795-1801) zijn nationale zelfstandigheid, toen het onder Frans bestuur kwam en in 1810 zelfs werd ingelijfd bij het Franse keizerrijk. In 1815 stond het nieuwe Verenigd Koninkrijk der Nederlanden voor de taak om de economie uit het slop te trekken en een nationale eenheid te smeden van de zuidelijke en noordelijke provincies.

Juist in de decennia na 1815 was de angst voor nieuwe revoluties springlevend in Europa. Europese vorsten richtten enorme geheime diensten in, en een leger van spionnen was druk doende aanwijzingen te verzamelen dat er nieuwe revoltes ophanden waren (Zamoyski, 2015). Dit gold ook voor Nederland (Van Zanten, 2004; Rutjes, 2014). Waar de late 18de eeuw een periode was geweest waarin grote groepen in de samenleving, inclusief vrouwen, participeerden in politieke debatten en strijd, keerden burgers zich nu weer van politiek af. Goed burgerschap werd gedefinieerd als cultureel burgerschap, waarin de liefde voor het vaderland centraal stond, maar eerder vertolkt werd in gedichten dan in

politieke pamfletten. Het doen van omstreden uitspraken werd afgekeurd, omdat die tot 'broederschapstwisten' konden leiden (Aerts & Te Velde, 1998; Kloek & Tilmans, 2002).

2. Protest in de praktijk

Door dergelijke factoren verschilden in protestbewegingen de balans tussen waardigheid, eenheid, grootschaligheid en betrokkenheid per periode, kwestie en land. Een interessante casus is de antislavernijbeweging. In Engeland ontstond aan het eind van de 18de eeuw een bijzonder indrukwekkende protestbeweging tegen de slavenhandel, en in de jaren rond 1830 een zo mogelijk nog indrukwekkender beweging tegen slavernij. Lokale committees organiseerden petitieën en uiteindelijk werden dit massapetitieën vanuit nationale massaorganisaties. De strijd tegen slavernij overbrugde sociale en religieuze verschillen: mannen en vrouwen van verschillende sociaaleconomische afkomst en religieuze overtuiging verklaarden zich eensgezind tegen slavernij. De grootschaligheid en eenheid was een belangrijke troef: men kon claimen dat de publieke opinie, de natie, zich tegen slavenhandel en slavernij uitgesproken had. Vrouwen speelden een cruciale rol in de beweging tegen slavernij; hun boycot van (goedkopere) door slaven geproduceerde producten als suiker toonde de offerbereidheid van de abolitionisten. Beide bewegingen waren succesvol – de druk van de publieke opinie noopte de Britse regering tot de afschaffing van slavenhandel in 1807 en slavernij in 1833 (effectief in 1839) in haar koloniën (Oldfield, 1995; Midgley, 1992).

Ook in Nederland waren er mensen die begaan waren met het lot van de slaven. Zij keken in de jaren 1840 en 1850 met gemengde gevoelens naar de activiteiten van Britse abolitionisten. Ze bewonderden hun doorzettingsvermogen en organisatietalent, maar hun theatrale, enigszins emotionele stijl (een bijproduct van de Evangelische opwekkingsbewegingen, die een voedingsbodem vormden voor de antislavernijbeweging) wekte associaties met 'fanatisme' en revolutie. Britse abolitionisten die begin jaren veertig van de 19de eeuw meerdere malen naar Nederland afreisden om een vergelijkbare beweging op te zetten, kwamen

van een koude kermis thuis (deze en volgende alinea's gebaseerd op Janse, 2007: 51-127; 2015).

Enkele tientallen Nederlanders in verschillende steden waren wel bereid te protesteren tegen slavernij, maar voelden niets voor het organiseren van een gezamenlijke grootschalige beweging. Een groep orthodox-protestanten onder leiding van Guillaume Groen van Prinsterer weigerde met liberalen samen een petitie op te zetten of een vereniging op te richten. Initiatieven als de liberale en de orthodox-protestantse petitie in 1841-1842, het Tijdschrift *Bijdragen tot de Kennis der Nederlandsche en Vreemde Koloniën, bijzonder betreffende de vrijlating der Slaven*, (1844-1848) en de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij (1853-1863) bleven bewust kleinschalig en sloten bijvoorbeeld vrouwen buiten.

Een aantal vrouwen organiseerde zich apart in vrouwenverenigingen, die geïnspireerd door Britse vrouwen hun eigen pamfletten publiceerden, antislavernij-bazaars organiseerden en petitioneerden. Een petitie uit 1855 werd door maar liefst 750 Amsterdamse vrouwen ondertekend, onder wie ook dienstboden en vrouwen van arbeiders. Vrouwen en jonge mannen waren meer geneigd tot praktische acties, als het inzamelen van geld om slaven vrij te kopen (middels een lening die ze later moesten terugbetalen). Ook onderhielden ze nauwe banden met Britse abolitionisten met wie ze correspondeerden en die ze uitnodigden om lezingen te houden.

Mannelijke abolitionisten hielden afstand en distantieerden zich soms zelfs openlijk van dergelijke initiatieven. Zij waren vooral bezig abolitionisme als politiek thema uit de revolutionaire hoek te halen – het werd nog steeds geassocieerd met de vrijheidsdrang van het revolutietijdperk en was daarmee vooral onder anti-revolutionairen verdacht. Als Britse abolitionisten in hun brieven suggereerden dat in Nederland een grootschalige petitie moest worden georganiseerd, reageerden ze dat dit onmogelijk was in Nederland: “The whole influence we hope to be able to exert depends entirely on our discretion and on the esteem in which we are held by the enlightened part of our country men.” In Nederland kozen abolitionisten meestal voor waardigheid boven

grootschaligheid of eenheid. Er waren wel wat emotionelere figuren als Marten Douwes Teenstra en Juliën Wolbers. Zij worden nu gezien als echte, 'gepassioneerde' abolitionisten, maar in hun eigen tijd werden ze niet geaccepteerd als leiders (Janse, 2015; 2005).

Ook in bijvoorbeeld de drankbestrijdingsbeweging werd steeds benadrukt dat Britse en Amerikaanse hervormers te fanatiek waren. De Nederlandse manier van protesteren was bedaard en fatsoenlijk, passend bij het nationale karakter. Toen de drankbestrijdingsbeweging in de jaren 1850-1880 politiseerde omdat 'persoonshervorming' plaatsmaakte voor pogingen een wettelijk verbod op de verkoop van sterke drank te verkrijgen, moest de beweging respectabeler gemaakt worden om serieus genomen te worden als politieke actor. Vrouwen, in de eerste jaren belangrijke medestrijders, verdwenen naar de achtergrond en de vereniging werd homogener (Janse, 2007: 33-51, 129-172; 2009).

Rond het midden van de 19de eeuw was de ideale protestvorm in Nederland gedisciplineerd en beschaafd. Om duidelijk te maken dat dit geen revolutionair of gewelddadig protest was, werden theatrale, emotionele, expressieve protestvormen lange tijd gemeden. De opkomst van het socialisme, in combinatie met de Europese revoluties in 1848 en de Parijse Commune in 1871, blies de angst voor revolutie weer nieuw leven in. Ook veel socialisten realiseerden zich dat respectabiliteit een voorwaarde zou zijn om een aantal van hun politieke eisen ingewilligd te zien.

De geschiedenis van de vroege socialistische beweging in Amsterdam, zo treffend beschreven door historicus Dennis Bos, toont de vanzelfsprekendheid die het oude repertoire van directe actie en gewelddadige verstoringen van de openbare orde had in de eerste decennia van de socialistische beweging. Interessant is echter dat een aantal socialisten deze manier van politiek bedrijven met lede ogen aanzag. In de laatste decennia van de 19de eeuw slaagden ze er in een socialistische beweging te organiseren die gedisciplineerder was, en zich meer bediende van het nieuwe, respectabele repertoire. Met de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij van 1894 was de scheuring van oude en nieuwe socialistische beweging compleet. De

geschiedschrijvers van de nieuwe beweging wisten lange tijds hun vloekende en zuipende voorgangers met succes uit de socialistische geschiedboeken te houden (Bos, 2001).

Ook in de Nederlandse kiesrechtbewegingen werd uiteindelijk meestal gekozen voor een niet-gewelddadige, respectabele koers. In vergelijking met Engeland, waar de suffragettes uiteindelijk geweld gingen gebruiken, lijken de Nederlandse vrouwelijke kiesrechtactivisten erg braaf. Deels komt dat misschien omdat de Nederlandse vrouwenkiesrechtbeweging nog meer gedomineerd werd door vrouwen uit burgerlijke kringen, die meer geneigd waren tot respectabel gedrag. Maar er zijn twee andere factoren die hier een rol spelen. Ten eerste voelden de Nederlandse vrouwen de behoefte zich te distantiëren van de radicale Britse beweging, op een manier die vergelijkbaar is met de dynamiek tussen de Nederlandse en Britse antislavernijbeweging van een halve eeuw eerder. Ze wilden zich waardig, respectabel gedragen om hun geschiktheid als politiek burger te laten zien. Ten tweede was de houding van de Nederlandse overheid ook anders. De starheid van de Britse overheid was een van de factoren die meewerkten in de radicalisatie van de suffragettes (Groothuis, 2011; Te Velde, 2004).

In Nederland won vanaf de jaren zestig van de 19de eeuw het idee dat staat en civil society konden samenwerken om politieke en maatschappelijke hervormingen door te voeren aan populariteit. Ministers prezen de rol van het Anti-Dagbladzegel-Verbond in de afschaffing van de belasting op kranten (1869) en die van de Nederlandsche Maatschappij tot Afschaffing van Sterken Drank bij de totstandkoming van de Drankwet (1881). Ook misstanden rond kinderarbeid die werden aangepakt in de Kinderwet (1874) waren geagendeerd door publiek debat, en in de afschaffing van het Cultuurstelsel in Nederlands Oost-Indië door de totstandkoming van de Agrarische Wet en Suikerwet (1870) had de Maatschappij tot Nut van den Javaan een belangrijke rol gespeeld. Juist omdat burgers wisten dat de regering relatief openstond voor suggesties, was het zaak geen aanstoot te geven, en een onomstreden politieke gesprekspartner te blijven (Janse, 2011).

Dit gold nog veel sterker voor de bewegingen die vroegen om kiesrecht. Vrouwen en mannen met een bescheiden sociaaleconomische achtergrond waren hiervan uitgesloten, omdat ze niet onafhankelijk waren, niet beschaafd en ontwikkeld genoeg om tot rationele afwegingen te komen. Wie claimde het politieke burgerschap te verdienen, zag zich dus genoodzaakt zich beschaafd en rationeel te gedragen om die claim kracht bij te zetten.

3. Beschaafd publiek debat

19de-eeuwers zagen hun eeuw als een tijdperk van vooruitgang en beschaving. Door onderwijs en het aankweken van zelfbeheersing zou de bevolking in zijn geheel welvarender en gelukkiger worden, maar er was nog een andere belofte: door ontwikkeling en zelfbeheersing kon het individu stijgen op de maatschappelijke ladder. Dit verklaart dat bijvoorbeeld drankbestrijding zo'n enorm belangrijk thema was in de 19de eeuw. Door zelfbeheersing kon een individu zijn morele superioriteit ten opzichte van drankzuchtigen bewijzen, terwijl het land er ook beter van werd: drankbestrijders waren ervan overtuigd dat gevangnissen, tuchthuizen, krankzinnigengestichten en ziekenhuizen zouden leegstromen als niemand meer zou drinken (Janse, 2007).

Hoewel zelfbeheersing en zelfontplooiing van oorsprong burgerlijke idealen waren, oefenden ze aantrekkingskracht uit op grotere groepen van de bevolking, inclusief een deel van de arbeiders. Onderwijs en drankbestrijding werden niet voor niets tegen het eind van de 19de eeuw belangrijke speerpunten in de socialistische beweging. De drankbestrijdingsvereniging werd eind 19de eeuw zelfs gekaapt door jonge socialisten. De jonge socialist kon ook lid worden van andere nuttige verenigingen, zoals debatingssocieties waar je kon leren op parlementaire wijze het politieke debat te voeren. Jonge orthodox-protestanten en katholieken hadden hun eigen variant van deze verenigingen. Dit was een soort kaderopleiding waar jonge mannen met een bescheiden afkomst klaargestoomd werden voor het publieke debat, of wellicht zelfs voor een politieke carrière (Janse, 2007; Van Rijn, 2010).

Het publieke debat veranderde met de komst van dit soort nieuwe debaters wel van karakter. In de jaren veertig van de 19de eeuw was het liberale idee dominant geworden dat publiek debat een op beschaafde toon gevoerde open uitwisseling van argumenten tussen gelijken was, met als mogelijke uitkomst dat een van beide partijen de andere gelijk zou geven en van positie zou veranderen. De publieke opinie was de mening die boven kwam drijven nadat alle argumenten waren uitgewisseld, besproken en overgedragen. Dit mooie ideaal kon in de praktijk alleen werken als alle mensen die niet 'gelijk' of 'beschaafd' waren van het debat werden uitgesloten. De publieke opinie was volgens de liberalen "die der weldenkendste, braafste, bekwaamste en edelste in den lande" (De Haan & Te Velde, 1996; cit. Janse, 2007: 85). Onafhankelijkheid was belangrijk: mensen die afhankelijk waren van een ander, zoals vrouwen (van hun vader of man), gelovigen (van hun geestelijk leiders) of mensen in loondienst (van hun baas) konden niet geacht worden zelfstandig een mening te kunnen vormen, of die op een beschaafde manier te uiten. Vrouwen waren te emotioneel, gelovigen te irrationeel, en arbeiders te zeer geneigd naar revolutie om als volwaardige gesprekspartners gezien te worden.

Na 1848 werd deze beperkte opvatting van het publieke debat en van de politieke natie steeds onhoudbaar. Mensen die zich buitengesloten voelden, lieten in soms felle bewoordingen zien hoe hypocriet het was om de liberale opinie als 'de publieke opinie' te verkopen. Emancipatiebewegingen van confessionelen, socialisten en vrouwen braken het publieke debat open. Dat was een vooruitgang in de zin dat steeds meer burgers participeerden in het democratische proces – zelfs als ze nog niet mochten stemmen. Maar de andere kant van het verhaal was dat dit een rationele uitwisseling van argumenten steeds lastiger maakte. In het tijdperk van massacommunicatie werd het communiceren van emotie steeds belangrijker voor politici, en het mobiliseren van de eigen achterban werd steeds meer het doel in de politieke communicatie. Uiteindelijk, in de verzuilde samenleving die Nederland rond 1900 werd, kreeg publiek debat trekken van een show voor de bühne. Vooral het eigen publiek moest tevreden gehouden worden, en haast niemand ging er meer van uit dat hij een andersdenkende zou overtuigen, laat staan overtuigd zou worden. Habermas'

stelt deze ontwikkeling voor als “the collapse of the public sphere”; Richard Sennett heeft hem beschreven als “The fall of public man” – emancipatie maakte dat het oude model niet meer functioneerde (De Haan & Te Velde, 1996; Habermas, [1964] 1991; Sennett, 1974). Al was er kritiek op ‘onfatsoenlijke’ vormen van debat, het is opmerkelijk dat oude gedragscodes niet verdwenen: in het politieke debat was beschaafd, ‘parlementair’ gedrag lange tijd nog min of meer vanzelfsprekend.

4. Conclusie

In het algemeen kan gesteld worden dat 19de-eeuwse participanten in het publieke debat, of zij die in de publieke ruimte protesteerden, het idee hadden dat hun groep iets te winnen had bij de publieke erkenning beschaafd en ontwikkeld te zijn: politieke rechten bijvoorbeeld. Dat een individu zich verantwoordelijk voelt voor de reputatie van zijn groep en deze niet te schande wil maken, is typisch voor emancipatoire bewegingen. Daarnaast had hij door respectabel gedrag te vertonen ook zelf iets te winnen: aanzien en kansen binnen zijn groep en de maatschappij.

Om een maximaal effect te bereiken disciplineerden massaorganisaties en politieke partijen hun leden. Ze wilden waardigheid, eenheid, grootschaligheid en betrokkenheid tentoonspreiden. Het publiek debat kon lange tijd beschaafd gevoerd worden, simpelweg omdat er veel mensen werden uitgesloten – met het vertonen van onbeschaafd gedrag alleen al diskwalificeerde je je van deelname. Dat kon werken omdat ook de politieke rechten heel exclusief waren. Rond 1880 kon slechts 12% van de mannelijke bevolking boven de 23 jaar stemmen. Het negeren van onbeschaafd protest kostte een politicus dus niet snel de verkiezingen. De invoering van het algemeen kiesrecht, en vooral de verandering in deelnemers en stijl van het publieke debat vanaf de late 19de eeuw – sinds de opkomst van internet en social media weer in een stroomversnelling – maken dat iedereen mee kan praten en dat ieders stem telt. Ook na de uitbreiding van publiek debat en politieke rechten waren veel mensen gemotiveerd om het publiek debat beschaafd te voeren: zolang ze het idee hadden dat ze iets te

winnen hadden in de maatschappij, en dat ze dat konden bereiken door waardig gedrag, bleef dat een vanzelfsprekende strategie.

Het lokale opstootje of oproer is nooit verdwenen. Het is alleen lange tijd minder zichtbaar geweest, meer als incident bestempeld, als een abberatie van de 'normale politiek'. Wellicht is het eerder als een probleem van openbare orde gezien dan als een politiek probleem. De opkomst van het populisme en vooral de angst van politici om het contact met het electoraat te verliezen maakt dat gewelddadige incidenten en politieke terreur weer effectievere strategieën geworden zijn om politieke uitkomsten af te dwingen. Het is goed mogelijk dat veel boze burgers van nu het 19de-eeuwse protestrepertoire ouderwets en niet efficiënt vinden. Het kost tijd en energie petities en organisaties op te zetten, en het levert niet direct veel dramatisch effect in de media. Het is denkbaar dat het oude, meer directe repertoire in sommige opzichten beter beantwoordt aan de behoeften van boze burgers. Dat is immers minder gericht op het profileren van zichzelf als deugdzaam burger, en meer op het vernederen en intimideren van gezagsdragers.

Gevoelens van onbehagen, conflicterende visies op de toekomst, al dan niet gewelddadig protest dat daarvan een uitvloeisel is, zijn zo oud als de mensheid. De mate waarin dit als een politiek probleem gezien wordt, verschilt echter. Overheden in het verleden wilden vanzelfsprekend ook niet dat verstoringen van openbare orde uit de hand liepen, en waren dikwijls bang voor revolutie. Tegelijkertijd waren bestuurders en politici in de 19de eeuw bijvoorbeeld minder bang voor het ongenoegen van de burgers. Ze vonden het volstrekt vanzelfsprekend dat er afstand bestond tussen burger en politiek, en zagen dat zelfs als een voorwaarde voor het goed functioneren van het politieke stelsel. Juist de onafhankelijkheid van een Kamerlid waarborgde de kwaliteit van het politieke debat en de politieke besluitvorming. Pas vanaf de jaren zeventig van de 19de eeuw lijken politici de publieke opinie belangrijker te gaan vinden. Dit

zijn ook de jaren dat kiezersbeloften gangbaar werden en politieke partijen probeerden hun kamerleden te disciplineren.³

Door de opkomst van het populisme zijn politici in de ban geraakt van het 'kloofdenken' – het idee dat de kloof tussen politiek en burger een probleem vormt; ofwel van de democratisch stelsel als geheel, ofwel als verklaring voor teleurstellende electorale resultaten. (over de kloof-retoriek zie ook Van Gunsteren & Andeweg, 1994; Koole, 2006). Politici willen dicht bij de burgers staan, goed luisteren naar burgers, de wijken in, begrip tonen. En dat is goed. Maar politici moeten zich tegelijkertijd niet laten gijzelen door de angst zich de volkswoede op de hals te halen. Als mensen hun politieke onvrede op een heftige, gewelddadige manier uiten, wil dat niet zeggen dat meer begrip het antwoord is.

Altijd blijven luisteren naar boze burgers – en vooral toegeven aan eisen die met geweld kracht worden bijgezet, zoals tijdens de inspraakavonden over azc's – is een signaal dat gewelddadige retoriek of daadwerkelijk geweld straffeloos kan worden gebruikt als politiek communicatiemiddel. Altijd blijven luisteren kan geïnterpreteerd worden als een signaal dat burgers niets te verliezen, en alles te winnen hebben door het gebruik van geweld. Altijd blijven luisteren kan het beeld bevestigen dat beschaafd publiek debat, gevoerd in de stijl van de civil society, niet meer is dan 'politiek correct' gedrag, dat minder authentiek is dan directe, primaire reacties. Protestrepertoires veranderen vooral wanneer oude vormen niet meer effectief zijn. Politici spelen in dit proces een belangrijke rol, omdat zij mede bepalen welk protest effectief is.

---

³ Zie voor de wisselwerking tussen burgers en politiek ook het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* 2017, met als thema 'Het volk spreekt'.

Literatuur

- Aerts, R. & Velde, H. te (Red.). (1998). *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen: Kok Agora.
- Bermeo, N. G. (2000). Civil Society after Democracy: Some Conclusions. In P. G. Nord & N. G. Bermeo (Eds.), *Civil Society Before Democracy: Lessons from Nineteenth-Century Europe* (pp. 237-260). Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Bos, D. (2001). *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam, 1848-1894*. Amsterdam: Bakker.
- Bos, D. (2007). Oproer en overleg. Socialisten tussen conflict en consensus. In M. Ebben, D. Bos, & Velde, Henk te (Red.), *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* (pp. 152-175). Amsterdam: Bert Bakker.
- Bos, D., Ebben, M. & Velde, Henk te (Red.). (2007). *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Dam, P. van, Mellink, B. & Turpijn, J. (Red.). (2014). *Onbehagen in de polder. Nederland in conflict sinds 1795*. Amsterdam: Amsterdam University Press .
- Dekker, R. (1982). *Holland in beroering. Oproeren in de 17de en 18de eeuw*. Baarn: Ambo.
- Frijhoff, W. & Spies, M. (1999). *1650: Bevochten eendracht*. Den Haag: Sdu
- Groothuizen, J. (2011). Tot hier en niet verder!? De kiesrechtbetoging van 20 september 1885. *De Negentiende Eeuw*, 35(3), 119-138.
- Gunsteren, H. van & Andeweg, R. (1994). *Het grote ongenoegen. Over de kloof tussen burgers en politiek*. Haarlem: Aramith.
- Haan, I. de & Velde, H. te. (1996). 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900', *BMGN - Low Countries Historical Review*, 111(2), 167.
- Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Janse, M. (2005). 'De balanceerkunst van het afschaffen. Maatschappijhervorming beschouwd vanuit de ambities en de respectabiliteit van de negentiende-eeuwse afschaffer', *De Negentiende Eeuw*, 29(1), 28-44.
- Janse, M. (2007). *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Janse, M. (2009). Dutch Social Reformers' Perspective of American Reform. In H. Krabbendam, C. A. van Minnen, & G. Scott-Smith (Eds.), *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009* (pp. 340-350). Albany, NY: SUNY Press.
- Janse, M. (2011). 'Op de grens tussen staat en civil society. Samenwerking tussen hervormers en politici, 1840-1880', *De Negentiende Eeuw*, 35(4), 169-187.
- Janse, M. (2013). 'Representing Distant Victims: The Emergence of an Ethical Movement in Dutch Colonial Politics, 1840-1880', *BMGN - Low Countries Historical Review*, 128(1), 53-80.
- Janse, M. (2015). "'Holland as a Little England"? British Anti-Slavery Missionaries and Continental Abolitionist Movements in the Mid Nineteenth Century', *Past & Present*, 229(1), 123-160.
- Jong, R. de. (1999). *Van standspolitiek naar partijloyaliteit. Verkiezingen voor de Tweede Kamer 1848-1887*. Uitgeverij Verloren.
- Kloek, J., Mijnhardt, W. & Koolhaas-Grosfeld, E. (2001). *1800: Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Kloek, J. & Tilmans, K. (Red.). (2002). *Burger. Een geschiedenis van het begrip "burger" in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21ste eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Koole, R. A. (2006). *Politiek en tegenpolitiek in de Nederlands democratie. Politici, journalisten en wetenschappers in de ban van het populisme*. Leiden: Universiteit Leiden.
- McAdam, D. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press.
- Midgley, C. (1992). *Women Against Slavery: The British Campaigns, 1780-1870*. London; New York: Routledge.

- Oldfield, J. R. (1995). *Popular Politics and British Anti-Slavery: The Mobilisation of Public Opinion Against the Slave Trade, 1787-1807*. Manchester; New York; New York: Manchester University Press.
- Rijn, J. van. (2010). *De eeuw van het debat. De ontwikkeling van het publieke debat in Nederland en Engeland 1800-1920*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Rooy, P. de. (2002). *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813*. Amsterdam: Mets & Schilt.
- Rutjes, M. (2014). Onderdrukt onbehagen. Het ontstaan van de repressieve staat in Nederland 1780-1815. In P. van Dam, B. Mellink & J. Turpijn (Red.), *Onbehagen in de polder. Nederland in conflict sinds 1795* (pp. 23-41). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sennett, R. (1974). *Fall of Public Man*. Londen: Faber and Faber.
- Tilly, C. (1995). *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834*. Harvard University Press.
- Tilly, C. (2005)', 'Introduction to Part II: Invention, Diffusion, and Transformation of the Social Movement Repertoire. *European Review of History: Revue Européenne D'histoire*, 12(2), 307-320.
- Velde, Henk te. (2004). 'Politieke cultuur, verenigingen en sociabiliteit', *De Negentiende Eeuw*, 28(3), 193-205.
- Vree, van, W. (2008). *Nederland als vergaderland. Opkomst en verbreiding van een vergaderregime*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Zamoyski, A. (2015). *Phantom Terror: The Threat of Revolution and the Repression of Liberty 1789-1848*. London: William Collins.
- Zanten, J. van. (2004). *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard. Politieke discussie en oppositievorming, 1813-1840*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.